

Құрманғазы атындағы балалар саз мектебі

Әдістемелік жинақ

«Домбыра үйретудің жолдары»

Жанпейісова Мөлдір Жанпейісқызы

Атырау 2026

Құрманғазы атындағы балалар саз мектебі

«Бекітемін»

Әдістемелік кеңес төрайымы

Жанарыстанова Л.Г.

Әдістемелік жинақ

«Домбыра үйретудің жолдары»

Орындаған:

Жанпейісова Мөлдір Жанпейісқызы

Атырау 2026

ДОМБЫРА САБАҒЫНА АРНАЛҒАН ӘДІСТЕМЕЛІК НҰСҚАУЛЫҚ

1. Кіріспе

Балалар музыка мектебінің негізгі міндеті – өзінің оқушыларына музыкалық білім берумен қатар, олардың эстетикалық талғамын, өз туған халқының музыкалық мәдениетінен, дүние жүзі елдерінің музыка мәдениетіне дейін таныстыра отырып тәрбиелеу немесе қалыптастыру. Ұлттық дәстүр мен салт-сана тағылымын жас жеткіншек бойына дарытып, оның жан жүйкесін оятуда, өнерге деген ынтасын арттыруда қазақтың қасиетті де киелі қара домбырасының атқаратын ролі ерекше. Күй өнері арқылы халқымыздың өмір салты, салт-дәстүрі, тарихи оқиғалары мен эстетикалық талғамы ұрпақтан ұрпаққа жетіп отыр. Домбыра үйрету – тек музыкалық білім беру ғана емес, сонымен қатар оқушыларды ұлттық мәдениетке, рухани құндылықтарға тәрбиелеудің маңызды құралы болып табылады.

Осы әдістемелік нұсқаулық жалпы білім беретін мектептерде, қосымша білім беру ұйымдарында және үйірме жұмыстарында домбыра сабағын тиімді ұйымдастыруға арналған. Нұсқаулық домбыра үйретудің ғылыми-әдістемелік негіздерін жүйелеп, ұстаз бен оқушы үшін нақты практикалық бағыт көрсететін толыққанды материал болып табылады. Нұсқаулықта сабақтың мақсат-міндеттері, құрылымы, оқыту әдістері, күтілетін нәтижелер және оқушылардың жас ерекшеліктеріне сай меңгеруі тиіс білім, білік және дағдылар жүйесі, оқушыға қойылатын талаптар, мұғалімге қойылатын талаптар қарастырылған. Әдістемелік нұсқаулықтың негізгі мақсаты – домбыра үйрету үдерісін жүйелі ұйымдастыру, оқушылардың ұлттық музыкаға деген қызығушылығын арттыру және күй өнерінің тәрбиелік, көркемдік маңызын саналы түрде меңгертуге ықпал ету.

Домбыра сабағы барысында оқушылардың музыкалық есту қабілетін, ырғақ сезімін, орындаушылық шеберлігін дамытуға, сонымен қатар шығармашылық белсенділігін арттыруға ерекше назар аударылады. Сабақ мазмұны оқушылардың жас және жеке ерекшеліктерін ескере отырып, бірізділік пен жүйелілік қағидаттарына негізделген.

2. Оқыту мақсаты мен міндеттері

1–4 сыныптарға арналған (бастауыш деңгей)

Оқыту мақсаты:

Оқушыларды домбыра аспабымен таныстыру, домбыраны дұрыс ұстау мен қарапайым орындаушылық дағдыларды қалыптастыру, ұлттық музыкаға деген қызығушылығын арттыру және эстетикалық тәрбие беру.

Міндеттері:

Білімдік:

- домбыра аспабының құрылымын және негізгі бөліктерінің атауын үйрету;
- дыбыс шығару ерекшелігін, қарапайым қағыс түрлерін (қара қағыс, ілме

қағыс элементтері) таныстыру;

– күй және халық әуені туралы бастапқы түсінік қалыптастыру.

Практикалық:

– домбыраны дұрыс ұстау және отырыс қалпын сақтау дағдысын қалыптастыру;

– оң және сол қолды дұрыс орналастыруға үйрету;

– қарапайым жаттығуларды, жеңіл әуендер мен шағын күйлерді мұғалімнің көмегімен орындау.

Дамытушылық:

– музыкалық есту қабілетін, ырғақ сезімін дамыту;

– саусақ икемділігін, зейін мен есте сақтау қабілетін жетілдіру.

Тәрбиелік:

– ұлттық музыкаға, домбыра өнеріне сүйіспеншілікке тәрбиелеу;

– ұқыптылыққа, тәртіпке және сабырлыққа баулу.

5–7 сыныптарға арналған (орта буын)

Оқыту мақсаты:

Оқушылардың домбыра аспабында орындаушылық шеберлігін жетілдіру, негізгі қағыстарды саналы меңгерту, күй өнерінің мазмұны мен мәнін түсіндіру және шығармашылық қабілеттерін дамыту.

Міндеттері:

Білімдік:

– домбыра аспабының құрылысын терең меңгерту және дыбыстық мүмкіндіктерін түсіндіру;

– негізгі қағыс түрлерінің (қара, ілме, төкпе және шертпе элементтері) ерекшеліктерін ажыратуға үйрету;

– күйлердің шығу тарихы мен мазмұны туралы білім беру.

Практикалық:

– домбыраны еркін ұстап, орындаушылық қалпын сақтау;

– негізгі қағыстарды орташа және жылдам темпте, ырғаққа сай орындау;

– қарапайым және орташа деңгейдегі күйлерді өз бетінше орындау;

– ноталық немесе цифрлық жазба арқылы орындау дағдысын қалыптастыру;

– ансамбльде және топпен орындауға үйрету.

Дамытушылық:

– музыкалық ойлау қабілетін, талдау және есте сақтау дағдыларын дамыту;

– орындаушылық техникасын және сахна мәдениетін қалыптастыру;

– шығармашылық белсенділік пен өзіндік орындау мәнерін дамыту.

Тәрбиелік:

– күй өнерінің көркемдік және тәрбиелік маңызын түсіндіру;

– ұлттық мәдениетке құрметпен қарау, жауапкершілік пен еңбекқорлыққа тәрбиелеу.

Оқыту әдістері

Түсіндіру әдісі

– домбыра аспабының құрылысын, қағыс түрлерін, орындау тәсілдерін ауызша түсіндіру;

– күйдің мазмұны мен шығу тарихын баяндау.

Көрнекілік әдісі

- мұғалімнің күйді немесе жаттығуды үлгі ретінде орындауы;
- бейнематериалдар, аудиожазбалар, суреттер мен сызбаларды қолдану.

Практикалық (жаттығу) әдісі

- қағыс, перне басу, қол қойылымына арналған жаттығулар орындау;
- күйлер мен әуендерді қайталау арқылы дағды қалыптастыру.

Қайталау және бекіту әдісі

- өткен материалды жүйелі түрде қайталау;
- жеке бөліктерді баяу темпте орындап, біртіндеп жылдамдату.

Жеке жұмыс әдісі

- әр оқушының орындаушылық деңгейіне сай тапсырма беру;
- қателермен жеке жұмыс жүргізу.

Топтық және ұжымдық әдіс

- ансамбльде, дуэтте немесе топпен орындау;
- бірін-бірі тыңдау және бағалау дағдыларын дамыту.

Тыңдау және талдау әдісі

- кәсіби күйшілердің орындауындағы күйлерді тыңдау;
- күйдің құрылымы мен орындау ерекшелігін талдау.

Сабақтан тыс формалар:

- үйірме жұмыстары;
- концерттік және сахналық орындаулар;
- шығармашылық кештер, күй сағаттары;
- байқаулар мен фестивальдерге қатысу.

3. Күтілетін нәтиже

1–4 сыныптар

Оқушы:

- домбыраны дұрыс ұстап, отырыс қалпын сақтайды;
- қарапайым қағыстарды (қара, ілме қағыс элементтері) орындайды;
- жеңіл әуендер мен шағын күйлерді өз бетінше немесе мұғалімнің көмегімен орындауға қабілетті;
- музыкалық есту қабілеті мен ырғақ сезімін дамытады;
- халық музыкасының негізгі элементтері мен ұлттық ерекшеліктерін түсінеді;
- сабақ барысында ұқыптылық, сабырлылық және жауапкершілік дағдыларын көрсетеді.

5–7 сыныптар

Оқушы:

- домбырада еркін ойнай алады, орындаушылық техникасын меңгерген;
- негізгі қағыстарды (қара, ілме, төкпе, шертпе) дұрыс және ырғаққа сай қолданады;
- қарапайым және орташа деңгейдегі күйлерді өз бетінше немесе топта орындайды;
- ноталық немесе цифрлық жазба бойынша орындау дағдысын қалыптастырады;
- музыкалық ойлау қабілеті, есте сақтау және талдау дағдылары дамыған;

- ансамбльде орындауға қабілетті, сахна мәдениетін сақтайды;
- шығармашылық белсенділігін көрсетеді және ұлттық мәдениетке құрметпен қарайды.

4. Сабақ құрылымы

Әр сабақ мынадай бөлімдерден тұрады:

Ұйымдастыру кезеңі

- Оқушыларды сабаққа дайындау, домбыраларын күйге келтіру.
- Психологиялық дайындық: көңіл-күйін реттеу, назар аударту.
- Қауіпсіздік техникасы мен отырыс қалпын тексеру.

Өткен материалды қайталау

- Алдыңғы сабақта үйренген қағыс түрлерін, жаттығуларды қайталау.
- Өткен күйлерді орындау арқылы техника мен ырғақ сезімін бекіту.
- Оқушылардың қателерін түзету, жеке кеңес беру.

Жаңа тақырыпты түсіндіру

- Жаңа қағыс түрлерін немесе күйді көрсету, орындау ерекшеліктерін түсіндіру.
- Мұғалімнің үлгі орындауы, кадамдық түсіндіру.
- Негізгі қиындықтарды бөліп көрсету, тыңдауды және көруді қолдану.

Практикалық жұмыс

- Жеке орындау: әр оқушы жаңа қағысты немесе күйлерді орындайды.
- Топтық орындау: дуэт, ансамбль.
- Мұғалім қателерді түзеп, техника мен ырғақты жетілдіруге бағыт береді.
- Қиын бөліктерді қайталау және баяу темптен бастап жылдамдату.

Қорытындылау және бағалау

- Сабақта игерген материалды талқылау.
- Жеке және топтық орындауды бағалау, кері байланыс.
- Сабақтағы жетістіктер мен кемшіліктерді талдау.

Үй тапсырмасын беру

- Үйде қайталау үшін қағыс жаттығуларын немесе күй бөліктерін беру.
- Тыңдау немесе жазба арқылы орындауға бағыт беру.
- Үй тапсырмасын орындау критерийлерін нақты көрсету.

5. Домбыраны ұстау және бастапқы дағдылар

4.1. Отыру қалпы

- Арқа тік, иық бос;
- Домбыра шанағы оң жаққа сәл қарайды;
- Аспап кеуде мен жаққа тірелмейді.

4.2. Сол қол қойылымы

- Бас бармақ мойынның артында тірек;
- Саусақтар пернелерге домалақ, тік емес;
- 1, 2, 3, 4 саусақтардың ауысымы біркелкі

4.3. Оң қол қағыстары

- Қара қағыс
- Ілме қағыс
- Теріс қағыс
- Шаппа қағыс

- Тремоло

6. Техникалық жаттығулар (үлгі)

1. Перне бойымен саусақ жаттығулары: 1–2–3–4, 1–3–2–4, 1–4–2–3.
2. Оң қолдың бір қағыспен бір ішектен екінші ішекке ауысуы.
3. Легато (жұмсақ қосу): тарту, ілу тәсілдері.
4. Пиццикато, тремоло (бір ішек және қос ішекте).

Тремоло – бұл домбырада немесе басқа ішекті аспапта бір нотаны немесе аккордты өте жылдам қайталап қағу арқылы шығаратын ерекше дыбыс техникасы.

Сипаттамасы:

Негізгі мақсаты – дыбысқа **экспрессия, тереңдік және музыкалық толқынды** беру.

Қолданылған кезде домбыраның ішегі біртіндеп немесе тез тербеліп, біртұтас ұзақ дыбыс әсерін береді.

Тремоло көбінесе эмоционалды немесе әуеннің кульминациялық бөліктерінде қолданылады.

Орындау техникасы

Қолдың орны – оң қол ішекті бір орында ұстап, тез қозғалыспен қағу.

Қайталау жылдамдығы – әуенге және ырғаққа байланысты баяу немесе өте жылдам.

Саусақ немесе алақан қолдану – кейде саусақпен, кейде алақанның ішкі бөлігін қолданады.

Дыбыс сапасы – тремоло кезінде дыбыс біркелкі, таза және үйлесімді болуы керек.

Қолданылуы:

1–4 сынып:

Бастапқыда өте баяу тремоло техникасын үйрету (мысалы, бір нотаны 2–4 рет қайталау).

5–7 сынып:

Орташа және жылдам тремоло техникасын қолдану.

Орташа күрделі әуендерде немесе шығармашылық орындауда қолдану.

Пиццикато (итал. *pizzicato* – «шертемелеу, шерту») – бұл ішекті **саусақпен шертетін немесе шертіп шығаратын арнайы техника**.

Сипаттамасы

Пиццикато кезінде домбыраның ішегі саусақпен тартылып немесе шертулі түрде дыбыс шығарады,

Дыбыс қысқа, анық, ілмек немесе тербелмелі емес, баяу немесе жылдам ырғаққа сәйкес қолданылады.

Орындау техникасы

Оң қол саусақтарын қолдану – ішекті төмен немесе жоғары шертеді.

Саусақтың орны мен қысымын бақылау – дыбыс қысқа әрі таза болуы үшін саусақты дұрыс орналастыру қажет.

Негізгі штрихтар

Қара қағыс – домбыраның ішегін саусақпен немесе алақанмен төмен қарай біртіндеп қағу.

Техника: оң қол шанағының үстінде, алақанның ішкі жағы ішекті басады.

Ерекшелігі: баяу, тұрақты ырғақ береді.

Ілме қағыс – саусақтарды бір-біріне ілестіріп, ішекті тегіс және үйлесімді түрде қағу.

Техника: саусақтарды бірін-бірі ілестіріп, пернелерді басу мен қағысты үйлестіру.

Шертпе қағыс – саусақ немесе тырнақпен ішекті қысқа, тез қаққандағы дыбыс.

Ерекшелігі: ырғақты бөліктерді бөлектеу үшін қолданылады.

Төкпе қағыс – домбыраның ішегін сәл көтеріп, қайтадан жіберу арқылы шығатын дыбыс.

Ерекшелігі: әуенге экспрессия береді, баяу немесе жылдам темпте қолданылады.

Арпеджио – бірнеше ішекті бірінен кейін бірін шертіп шығару техникасы.

Мақсаты: әуенді байыту, аккордтық үйлесімділікті көрсету.

7. Күй үйрету кезеңдері

1-кезең: Бастапқы деңгей

«Аллегретто», «Біз өмірдің гүліміз», «Тень-Тень»

- «Көк дөнен» «Өрнек»
- «Кеңес», «Тепен көк», «Бес қыз»
- Қарапайым жаттығулар, До мажор гаммасы.

Мақсат: қағыс пен перне ауысымына дағдыландыру.

Қағыс пен перне ауысымына дағдыландыру

Домбыра үйрету үдерісінде оқушының техникасын қалыптастырудың маңызды бөлігі – оң қолдағы қағыс амалдарын және сол қолдағы перне ауысымын дұрыс меңгерту. Бұл екі әрекет бір-бірімен тығыз байланысты, өйткені перне ауыстыру жылдамдығы мен дәлдігі қағыстың ырғақтық түзу орындалуына тікелей әсер етеді. Сондықтан үйрету барысында екі қолдың үйлесімді жұмысын біртіндеп, жүйелі түрде дамыту қажет.

1. Қағыс түрлерін меңгерту

Алдымен оқушыны негізгі қағыс түрлерімен таныстырудан басталады:

- төмен қағыс,
- жоғары қағыс,
- қос қағыс,
- тізбекті қағыс,
- ілме қағыс, және т.б.

Қағыс дегеніміз – домбыра немесе басқа ішекті аспапта дыбыс шығару үшін ішекті қолмен, саусақпен немесе аспаптың арнайы құралымен соққы жасау әдісі.

Әр қағыс оқушыға жай темпте, айқын қозғалыспен түсіндіріледі. Мұғалім қағыстың бағыты, қолдың қозғалыс амплитудасы, білектің және

саусақтардың қатысу деңгейін көрсету арқылы оқушының тоқтамай, бір қалыпта орындауына ықпал етеді. Алғашқы кезеңде қағыстар бос күйде, ашық ішектерде орындатылғаны дұрыс.

2. Перне ауысымын қалыптастыру

Сол қолдың перне ауыстыру дағдысы тұрақты жаттығуды қажет етеді.

Пернелерді ауыстыру кезінде:

- саусақтың пернеге тік түсуі,
- бас бармақтың мойында дұрыс тұруы,
- қолдың күйге байланысты икемді ашылып-жабылуы,
- пернелер арасындағы қашықтықты дәл сезіну үйретіледі.

Алдымен бір ішекте көрші пернелерді (1–2, 2–3, 3–4) ауыстыру жаттықтырылады. Кейінірек бір ішектен екінші ішекке позициялық секіру (перне ауысымын үлкен аралықтарда сезіну) дағдысы дамытылады.

3. Қағыс пен перне ауысымын үйлестіру

Оқушы қарапайым қағысқа үйренген соң, сол қағысқа сәйкес перне ауыстыруды біртұтас әрекет ретінде орындауға көшеді. Бұл жерде мұғалімнің міндеті – екі қол қимылын үйлестіретін қарапайым жаттығуларды бірізді енгізу.

Мысалы:

- Төмен–жоғары қағыс + бір перне ауысымы;
- Қос қағыс + 1–2–3 саусақтардың ретімен жүруі;
- Ырғақты үлгімен перне ауыстыру;
- Жай темптен орташа темпке көшу.

Басты мақсат – қағыстың үзілмей, ырғақ тұрақты сақталуы. Егер перне ауысымы баяу болса, мұғалім темпті баяулатып, қозғалысты айқын қалыптастыруға назар аударады.

4. Арнайы техникалық жаттығулар

Оқушының икемін күшейту үшін арнайы этюдтер мен жаттығулар қолданылады:

- көрші пернелерді ретімен ойнайтын гаммалар;
- екі ішек арасында жүретін жаттығулар;
- ырғақтық әртүрлі қағыс үлгілеріне арналған қысқа этюдтер;
- Батыс Қазақстан күйлеріндегі ілме, тізбекті қағыстарға арналған шағын фрагменттер.

Бұл жаттығулар күнделікті сабақта 5–7 минуттық тұрақты цикл ретінде қолданылса, перне ауысымы да, қағыс дәлдігі де тез қалыптасады.

5. Музыкалық материалда бекіту

Дағды жаттығуларда ғана қалыптаспайды, оны музыкалық шығармалар арқылы орнықтыру қажет. Осы мақсатта жеңіл күйлер, балаларға арналған шағын пьесалар, пайдаланылады. Шығарманы үйрену барысында:

- фраза ішіндегі перне ауысымы,
- ырғақтық екпіндер, альтерациялық белгілер, динамикалық таңбалар.
- қағыс түрінің тұрақтылығы қадағаланады.

Домбырадағы альтерациялық таңбалар

Альтерация – нотаның биіктігін уақытша өзгерту үшін қолданылатын таңба. Бұл таңбалар **негізгі нотаны көтеру немесе төмендету** үшін қажет.

Негізгі альтерациялық таңбалар

Таңба	Атау	Мағынасы	Қолданылуы / Жаттығулар
# (диез)	Sharp	Нотаны жарты тонға жоғары көтеру	Мысалы, до# – до нотасын жарты тон жоғары көтеру; домбырада пернені сәл басу арқылы шығарылады
♭ (бемоль)	Flat	Нотаны жарты тонға төмендету	Мысалы, сиб – си нотасын жарты тон төмендету; пернені төмен басу арқылы шығарылады
♮ (бемольді жою, натурал)	Natural	Бұрынғы диез немесе бемоль таңбасын жояды, нотаны бастапқы биіктікке қайтарады	Егер бұрын до# немесе сиб болса, оны бастапқы нотасына қайтарады

Фермато (лат. *fermata* – «тоқтату, ұстап тұру») – нотаның немесе тыныстың **ұзақ уақытқа созылып, тоқтатып ойнау** белгісі.

Орындау техникасы

Дыбысты ұстап тұру – нотаны ойнап болған соң аспаптағы ішекті ұстап, дыбысты ұзақ шығару.

Дыбыс сапасы – дыбыс біркелкі, таза және айқын болуы керек.

Экспрессия – фермато әуеннің эмоционалды кульминациялық бөліктерінде жиі қолданылады.

6. Қателерді түзету

Сабақ барысында жиі кездесетін қателер:

- қағыстың бағыты шатасуы;
- пернеге толық басылмауы;
- пернелер арасындағы ауысымның асығыс не баяу орындалуы;
- екі қолдың үйлеспей қалуы.

Бұл қателерді түзету үшін оқушыға жай темпке қайтып, қозғалысты баяу, анық қайталау ұсынылады.

2-кезең: Орта деңгей

- Жайымов – «Би күйі» Дәулеткерей Қос алқа
- Арынғазы – «Арынғазы» Дина «Той бастар» Қазанғап «Учитель»
- Халық күйлері

Мақсат: мазмұндық, ырғақтық күрделілікке көтерілу.

Мазмұндық, ырғақтық күрделілікке көтерілу

Домбыра үйрету үдерісінде оқушының музыкалық ойлауын, техникалық қабілетін және орындаушылық мәдениетін дамыту кезең-кезеңімен жүзеге

асады. Бұл даму сатыларының маңызды бөлігі – қарапайым музыкалық материалдан күрделі мазмұндық және ырғақтық деңгейге біртіндеп көтерілу. Бұл әдіс оқушыны жеңіл шығармаларды игеруден бастап, күрделі формалық, интонациялық және ырғақтық құрылымдары бар шығармаларды еркін орындауға дайындайды.

1. Мазмұндық күрделілікке көшу

Мазмұн жағынан күрделілікке шығу дегеніміз – музыкалық шығармадағы көркемдік ойдың тереңдей түсуі, фразалық құрылымның дамуы, эмоционалдық бояудың байи түсуі.

Бастапқы кезеңде оқушыға:

- шағын көлемді, бір тақырыпты шығармалар;
- қарапайым интонациялық шығармалар;
- түсінікті ырғақ пен жеңіл фактура ұсынылады.

Кейінірек мазмұны тереңдеу, бірнеше бөлімнен тұратын, ішкі драматургиялық өрісі бар шығармаларға ауысу жүзеге асады. Мұндай шығармаларда:

- дамытылатын әуездік желі;
- ырғақтың күрделілеу формалары;
- динамикалық контраст кездеседі.

Бұл кезеңде оқушы музыканың мазмұнын түсініп, оны орындауда көркем ойды жеткізуге үйренеді.

2. Ырғақтық күрделілікке көтерілу

Ырғақ – күй орындаушылығындағы басты элементтердің бірі. Оқушының ырғақ сезімін біртіндеп күрделендіру келесі бағыттар арқылы жүзеге асады:

Бастапқы ырғақ үлгілері:

- қарапайым төрттік және сегіздік үлгілер;
- біркелкі қозғалыстағы қағыстар;
- баяу темпте ритмикалық тұрақтылықты қалыптастыру.

Келесі деңгейде:

- пунктирлік ырғақ;
- синкопалар;
- күрделі қағыс комбинациялары (ілме, тізбекті қағыс);
- акценттер мен ырғақтық ерекшеліктерді айқындау;
- әртүрлі темптерде ойнау.

Бұл күрделілік оқушыны тек техникалық емес, сонымен қатар музыкалық ойдың икемділігіне, ырғақтық сезімнің дамуына жетелейді.

3. Күрделі ырғақ пен мазмұнды музыкалық байланыста меңгерту

Мазмұндық және ырғақтық күрделілік бір-бірінен бөлек дамымайды.

Музыкалық материалды күрделендіру барысында екі құбылыс қатар жүреді:

- ырғақ күрделенген сайын, музыкалық ой да мәнерлі бола түседі;
- мазмұн тереңдеген сайын ырғақтық құрылым да байиды;
- оқушы шығарманың ішкі қимылын, динамикалық дамуын түсінуге үйренеді;
- фразалар арасындағы логикалық байланыс ашылады.

Мұғалім осы тұста шығарманың мазмұнын түсіндіріп, қандай дыбыс қандай мәнермен орындалатынын, қай жерге акцент түсетінін нақты көрсетеді.

4. Тәжірибелік іске асыру жолдары

Оқушыны күрделі деңгейге дайындау үшін келесі әдістер қолданылады:

- Қарапайымнан күрделіге қағидасы: алдымен жеңіл жаттығулар, кейінірек күрделі этюдтер енгізіледі;
- Жай темптен орташа темпке көшу арқылы ырғақтық нақтылықты сақтау;
- Фразалық ойлауды дамыту: шағын музыкалық сөйлемдерді біріктіріп орындау;
- Күрделі күйлердің қарапайым фрагменттерін бөлектеп талдау;
- Тыңдау арқылы меңгерту: күйшілердің орындауындағы мазмұн мен ырғақты салыстыру.

5. Нәтижесі

Осы тәсіл арқылы оқушы:

- күрделі ритмикалық құрылымды еркін орындайды;
- музыкалық мәтінді мазмұндық жағынан түсінеді;
- шығарманың мінезін жеткізе алады;
- қол техникасы мен ойлау қабілеті жетіледі;
- орындаушылық мәдениеті жоғары деңгейге көтеріледі.

3-кезең: Жоғары деңгей

- Құрманғазы – «Балқаймақ» «Машина» «Желкем қақпай»
- Тәттімбет – «Қосбасар» Қыздарбек «Сылқым қыз» Ахмедияров «Жеткіншек»
- Ә. Есқалиев, Қ. Ахмедияров орындаушылық мектептерінің репертуары

Күрделі шығармалар

Мақсат: Орындаушылық стильді қалыптастыру.

Орындаушылық стиль – домбырашының музыкалық ойы, техникалық мүмкіндігі, көркемдік талғамы және дәстүрлік негізі арқылы қалыптасатын жеке орындаушылық келбеті. Домбыра үйретудің мақсаты – оқушының үлкен күйшілік мектептердің ерекшеліктерін меңгеріп қана қоймай, сол дәстүрді өз бойынан өткізіп, өзіне тән орындаушылық мәнерін табуына жағдай жасау.

Бұл үдеріс кезең-кезеңмен, бірнеше маңызды бағыт бойынша жүзеге асады.

1. Дәстүрлік мектептердің ерекшелігін меңгерту

Орындаушылық стильдің негізі – домбыраның аймақтық дәстүрлері. Әр күйшілік мектептің өзіндік қағысы, интонациясы, дыбыс өрнегі бар.

Мысалы:

- Батыс Қазақстан мектебі – күрделі қағыс жүйелері, төкпе мәнері, динамикалық серпін;
- Арқа дәстүрі – байыпты, кең тынысты, созылыңқы әуез;
- Жетісу мектебі – жұмсақ дыбыс, әуендік иірімдер;

– Шығыс пен Сыр бойы мектебі – қоңыр тембр, әуендік өрімнің нәзік құрылымы.

Оқушыға осы мектептерден мысалдар тыңдату, салыстыру, интонациялық айырмашылықтарды табуға үйрету – стиль қалыптастырудың алғашқы шарты.

2. Музыкалық ойлау мен фразалық сезімді дамыту

Стиль тек техникамен шектелмейді, ол музыкалық ойға, фразаны¹ сезіп орындауға негізделеді.

Оқушыны:

– шығарманың басталуы мен аяқталуына мән беруге;

– динамикалық даму бағытын түсінуге;

– әрбір бөлімнің мінезін айқындауға;

Фразалық² ойлау дамыған сайын, орындаушы музыкалық суретті көркемдей алады, бұл оның өз стилін даралай бастайды.

3. Техникалық мүмкіндікті стильмен байланыстыра дамыту

Стильдің қалыптасуы – техниканың жетілуімен тығыз байланысты.

– Қандай қағыс түрін орындау әдемі шығады?

– Қандай дыбыс алымы орындаушыға табиғи келеді?

– Саусақтардың қандай қозғалысы жеңіл?

Мұғалім осы ерекшеліктерді байқап, оқушыға жарасатын техникалық тәсілдерді күшейтіп, әлсіз жақтарын мақсатты түрде жетілдіреді. Уақыт өте келе бұл ерекшеліктер орындаушының жеке стиліне айнала бастайды.

4. Шебер домбырашылардың орындау үлгілері арқылы тәрбиелеу

Оқушы белгілі күйшілердің орындауын тыңдау арқылы стильдік талғамды дамытады.

Мысалы:

– Әзидолла Есқалиевтің серпінді төкпе стилі,

– Махамбет Бөкейхановтың кең тынысты орындауы,

– Таласбек Әсемқұловтың дыбыс тереңдігін сезіндіретін мәнері,

– Генерал Асқаров, Мағауия Хамзин, Қали Жантілеуов сынды шеберлердің орындаушылық даралығы.

Тыңдау – талдау – қайталау принципі арқылы оқушы стильдік айырмашылықтарды саналы түрде ажыратуды үйренеді.

Виртуоз – бұл домбырада жоғары шеберлікке жеткен орындаушы, ол әр әуенді техникалық дәлдікпен, экспрессиямен және эмоционалды мәнмен жеткізе алады.

5. Дыбыс сапасы мәдениетін қалыптастыру

¹ «фраза» — белгілі бір ойды, музыкалық сөйлемді білдіретін аяқталған әуендік бөлім. Сөздегі сөйлем не сөз тіркесі сияқты, музыкада да дыбыстар тізбегі белгілі бір тұтастық құрайды — соны музыкалық фраза дейді.

Дыбыстың сапасы – орындаушылық стильдің ең маңызды көрсеткіші.

Оқушыға үйрету керек:

- домбырадан алынатын «таза», «айқын» анық дыбысты;
- динамиканы (p – f) дұрыс беру;
- тембрлік мүмкіндікті қолдану;
- дыбыстың ұзақтығын бақылау;
- қажет жерінде қолды жеңіл, кейде қатты қолдану.

Дыбыс мәдениеті қалыптасқан сайын, орындаушының стилі айқын көрінеді.

Динамика – музыкада дыбыс күшін немесе әлсіздігін көрсету. Кресчендо мен диминуэндо – осы динамиканың негізгі элементтері.

1. Кресчендо (Crescendo)

Мағынасы: «бірте-бірте күшейту»

Белгісі: < немесе *cresc.* жазуы ноталық жазбада.

Сипаттамасы:

Әуенді бастау кезінде дыбыс жұмсақ (p – piano) болады, ал соңына қарай қатты (f – forte) деңгейіне дейін күшейтіледі.

Әуенге экспрессия мен динамика қосады.

Практикалық қолданылуы:

1–4 сынып: қарапайым әуендерді баяу *crescendo* арқылы ойнау (p → f).

5–7 сынып: орташа күрделі әуендерді *crescendo* арқылы бөліп орындау, штрихтармен және тремоло/пиццикато техникасымен үйлестіру.

Диминуэндо (Diminuendo)

Мағынасы: «бірте-бірте әлсірету»

Белгісі: > немесе *dim.* жазуы ноталық жазбада.

Сипаттамасы:

Әуенді қаттыдан (f – forte) бастап, біртіндеп жұмсақ (p – piano) деңгейіне дейін әлсірету.

Әуеннің эмоционалды құрылымын басқаруға мүмкіндік береді.

Практикалық қолданылуы:

1–4 сынып: қарапайым әуендерді баяу *diminuendo* арқылы ойнау.

5–7 сынып: орташа күрделі әуендерде динамиканы *diminuendo* арқылы бөліп орындау, экспрессияны арттыру.

8. Еркін интерпретацияға үйрету

Стиль қалыптастырудың соңғы кезеңі – орындаушының шығарманы өзінше түсініп, өзіндік интерпретация³ ұсына алуы.

Бұл үшін оқушыны:

- шығарманың мазмұны мен мінезін талдауға;
- күйдің тарихи, аңыздық негізін түсіндіруге;
- орындау барысында жеке эмоционалдық реңк беруге;

³ Интерпретация — шығарманы түсіну, талқылау, өз көзқарасыңмен мән беру, автор идеясын орындаушы немесе зерттеуші тұрғысынан қайта ашып көрсету дегенді білдіреді.

– қағысты, динамиканы, екпінді өз сезіміне сай үйлестіруге баулу қажет.

Мұғалім оқушының өзіндік шешімін қолдап, шығармашылық еркіндігін дамыту арқылы оның дербес орындаушылық стилінің қалыптасуына жол ашады.

7. Нәтижесі

Жүйелі жұмыс нәтижесінде оқушы:

- дәстүрлік мектептердің айырмашылығын түсінеді;
- фразалық ойлау мен музыкалық сезімін дамытады;
- техникалық мүмкіндігін стильмен үндестіре қолданады;
- өзгелерден дараланатын орындаушылық мәнерін қалыптастырады.

7. Күйді талдау әдістемесі

- Күйдің шығу тарихы
- Композициялық құрылым (кіріспе, негізгі бөлім, қорытынды)
- Ладтық-интонациялық ерекшелігі
- Ритм-ырғақтық формуласы
- Орындаушылық тәсілдері (БҚ мектебі, Маңғыстау мектебі, Арқа мектебі)
- Әр домбырашының стильдік айырмашылығы

8. Бағалау түрлері

- Тоқсандық техникалық, академиялық сынақ;
- Репертуар бойынша орындау;
- Нотадан оқу;

9. Мұғалімге қойылатын талаптар

- Оқушының физиологиялық ерекшелігін ескеру
- Әдісті бірізді қолдану
- Музыкалық талдау жүргізу
- Репертуарды жүйелі таңдау
- Бір тәсілмен ғана шектелмей, мектептерді салыстыру

1. Кәсіби талаптар

Домбыра аспабын жақсы меңгеруі, негізгі және күрделі қағыстарды, штрихтарды (тремоло, пиццикато, т.б.) еркін орындай алуы;

Қазақ күй өнерінің тарихын, мектептерін (төкпе, шертпе) білуі;

Музыкалық сауаттылық: нота оқу, динамикалық, альтерациялық, артикуляциялық таңбаларды түсіндіре алуы;

Әр сынып деңгейіне (1–4, 5–7) сай оқыту әдістемесін қолдана білуі.

2. Педагогикалық талаптар

Оқушылардың жас ерекшеліктерін ескере отырып сабақ ұйымдастыру;

Қарапайымнан күрделіге, жеңілден қиынға қағидасын сақтау;

Әр оқушының қабілетін анықтап, жеке және саралап оқыту тәсілдерін қолдану;

Оқушыны ынталандырып, өнерге деген қызығушылығын арттыра білуі.

3. Әдістемелік талаптар

Сабақ жоспарын нақты құрылыммен жүргізу (ұйымдастыру, түсіндіру, практика, қорытынды);

Практикалық жаттығуларды жүйелі және кезең-кезеңімен беру;

Штрихтар мен динамиканы көрсете отырып түсіндіру (мұғалімнің өзі орындап көрсетуі);

Бағалау критерийлерін түсінікті әрі әділ қолдану.

4. Орындаушылық талаптар

Мұғалімнің өзі таза, мәнерлі, үлгі боларлық орындаушы болуы;

Дыбыс тазалығын, темп пен ырғақты нақты сақтауы;

Орындау кезінде музыкалық экспрессияны көрсете алуы;

Ансамбльдік орындауда жетекшілік жасай білуі.

5. Тәрбиелік талаптар

Оқушыларды ұлттық құндылықтарға, қазақ халқының күй өнеріне құрметпен қарауға тәрбиелеу;

Сабақ барысында тәртіп пен мәдениеттілікті сақтау;

Өнерге деген жауапкершілік пен сахна мәдениетін қалыптастыру.

6. Психологиялық талаптар

Сабырлы, түсіністікпен қарайтын, қолдау көрсете алатын болуы;

Оқушының қателігін дұрыс түзетіп, сенімін арттыруы;

Ұялшақ немесе баяу оқушылармен жеке жұмыс жүргізе білуі.

Оқушыға қойылатын талаптар (домбыра сабағы)

1. Оқу-тәрбиелік талаптар

Сабаққа уақытында қатысу, домбырасын және қажетті құралдарын (нота дәптері, қалам) толық алып келу;

Сабақ кезінде тәртіп сақтап, мұғалімнің нұсқауын мұқият орындау;

Ұлттық өнерге, домбыра аспабына құрметпен қарау;

Сабаққа белсенді қатысып, сұрақ қоя білу.

2. Орындаушылық талаптар

Домбыраны дұрыс ұстау және отырғызу ережелерін сақтау;

Оң және сол қолдың бастапқы дағдыларын дұрыс қолдану;

Қарапайым және негізгі қағыстарды (қара, ілме, шертпе, төкпе) орындауға ұмтылу;

Ноталарды таза, ырғақпен және дұрыс темпте орындау.

3. Техникалық талаптар

Пернені дұрыс басу, ішектен таза дыбыс шығару;

Қарапайым штрихтарды (тремоло, пиццикато – деңгейіне қарай) қолдану;

Динамикалық таңбаларды (p, f, crescendo, diminuendo) орындау кезінде сақтау;

Фермата, екпін, дыбыс ұзақтығын ажырата білу.

4. Музыкалық сауаттылық талаптары

Нота сауатын меңгеру (дыбыс биіктігі, ұзақтығы);

Негізгі музыкалық терминдерді түсіну және қолдану;

Темп пен ырғақты ажырата білу;

Музыкалық белгілерді дұрыс оқу.

5. Жас ерекшелігіне қарай талаптар

1–4 сынып оқушылары:

Домбыраны дұрыс ұстауды үйрену;

Қарапайым әуендер мен жаттығуларды мұғалімнің көмегімен орындау;

Баяу темпте, таза дыбыс шығаруға үйрену;

Сабаққа қызығушылық таныту.

5–7 сынып оқушылары:

Орташа күрделі күйлерді өз бетінше орындау;

Штрихтар мен динамиканы саналы түрде қолдану;

Ансамбльде немесе жұппен ойнай білу;

Орындау барысында музыкалық экспрессия көрсету.

6. Үй тапсырмасына қойылатын талаптар

Берілген жаттығуларды күнделікті жүйелі орындау;

Қағыстарды, тремоло мен пиццикато жаттығуларын қайталау;

Күйді бөліп, қателіксіз үйренуге тырысу;

Үйде дайындалған материалды сабақта көрсету.

7. Жеке қасиеттерге қойылатын талаптар

Төзімділік пен еңбекқорлық;

Өзін-өзі бақылау және жауапкершілік;

Музыкаға деген қызығушылық пен ынта;

Сахна мәдениетінің бастапқы дағдыларын сақтау.

Оқушыға қойылатын талаптар – домбыра сабағындағы тәртіп, техника,

музыкалық сауат және рухани тәрбие негіздерін қалыптастыруға

бағытталған. Бұл талаптарды сақтау оқушының орындаушылық деңгейін біртіндеп арттырады.

I тоқсан (1–9 апта)

Тақырып: Домбырамен таныстыру, оң және сол қол қойылымы, перне атаулары, музыкалық дыбыстар

1-апта

- Аспапты таныстыру: мойын, перне, ішек
- Отыру ережесі
- Домбыра ұстау
- Оң қол қойылымы

2-апта

- Негізгі төмен қағыс
Нота таныстыру: до–ре–ми–фа–соль–ля–си (1-октава)
Ноталық ұзақтықтар

Төмен қағысты меңгерту

3-апта

- Жоғары қағыс
- Нота таныстыру: до–ре–ми–фа–соль–ля–си (2-октава)
Өлшем түрлері
Екі ішектегі пернелердің орналасуы

4-апта

- Сол қолдың қойылымы
- Таза дыбыс алу
- Жаттығу: 1–2–1–2
- Бас бармақты басу

5-апта

- 1–2–3 саусақпен жаттығу
- Төмен қағыс + перне ауысу
- Оң және сол қол қойылымына арналған жаттығулар
- Бір ішекте ноталарды табу

6-апта

- 1–2–3–4 саусақ
- Екі позицияда жүру
- Екі позицияда жаттығулар

7-апта

- Төмен–жоғары қағыс (реттілікпен)
- 2/4 өлшемінде орындалатын «Бала уату», «Еркем-ай» әндері
- Динамикалық белгілер, екпін түрлері

8-апта

- Саусақтарды көтермей жүру
- Қарапайым легато
- Халық күйі «Кеңес»

9-апта (қорытынды)

- 1 тоқсандық тексеріс
- Қағыс, перне, жаттығулар
- «Бала уату», «Еркем-ай», «Кеңес».

II тоқсан (10–18 апта)

Тақырып: Қағыстарды жетілдіру, күй орындау, ырғақ

10-апта

- Қара қағыс түрлері
- «Кеңес» күйі

11-апта

- Оң қолды жұмсарту
- Аппликатура, ноталық жазуды қысқарту белгілері

12-апта

- Перне басып ойнау : 1–3–2–4
- Интонацияны түзету
- Кішігірім этюд

13-апта

- Бір позициядан шықпай ойнау
- Темпті сақтау
- М.Әубәкіров «Өрнек» күйі

14-апта

- Нотамен ойнау, нота сауаттылығын тексеру

Күйді нотаға көшіру

15-апта

- Қайталанатын фразалар
- Тыныс белгілері

16-апта

- Перне ауысуын жылдамдату
- Жаттығу №4

17-апта

- Жай темп → орташа темп
- Фразаны таза орындау
- «Аллегретто» (жеңілдетілген)

18-апта (қорытынды)

- Тоқсандық орындау
- Қағыс, ритм, әуен
- 2 күй/2 жаттығу

III тоқсан (19–27 апта)

Тақырып: Техникалық дағдыны дамыту

19-апта

- Жаттығу: бір дыбысты созу
- Легато 1–2

20-апта

- Саусақ ауысу жылдамдығы
- 1 ішек – 2 ішек байланысы
- Жеңіл этюд

21-апта

- «Жонда өскен калина» әні
- «Этюд» (жеңілдетілген)

22-апта

- Ырғақтық үлгілер: ♪ ♪
- Фразаны дұрыс бөлу
- Жаттығу №5

23-апта

- Перне дәлдігі
- Саусақ күшін біркелкі салу

24-апта

- Темп өзгерістерін сезіну
- Жәй → орташа
- А.Жайымов «Би» (шағын нұсқа)

25-апта

- Фразаларды қосу
- Жаттығу №6

26-апта

- Оң қол икемділігі
 - Жаттығу: ұзын қағыс
- Шағын шығармаларды фортепианомен сүйемелдеу.

27-апта (қорытынды)

- 3 тоқсан сынағы
- Бір күй, бір ән
- Ритм және интонация бағалау

IV тоқсан (28–36 апта)

Тақырып: Репертуарды бекіту, жылдық бағдарлама

28-апта

- Саусақ қозғалысын жеңілдету
- Баяу темптегі күй

29-апта

- Орташа темптегі күй
- Фразаны дұрыс аяқтау

30-апта

- Қалдық қателерді түзету
- Жаттығу №7

31-апта

- Бір жылда үйренген қағыстарды қайталау
- Техникалық блок: Әндер, күй және жаттығулар

32-апта

- Күй «Келші-келші бөбегім»

«Светит месяц» (қорытынды репертуар)

33-апта

- Күйдің жалғасы
- Темппен жұмыс

34-апта

- Емтиханға дайындық
- Таза орындау

35-апта

- Жылдық бағдарлама
- 2 шығарма + 4 күй

36-апта (ЖЫЛ СОҢЫ)

- Қорытынды емтихан/сынақ
- Бағалау:
- Қойылым
- Қағыс
- интонация
- Интонация

Пайдаланылған әдебиеттер

Әлібаев, Қ. «Домбыра өнері: теория және практика». Алматы, 2018. – Домбыраның тарихы, техникасы, негізгі қағыстар мен штрихтар туралы толық материал.

Сейітқазы, Б. «Күй және домбыра». Астана, 2020. – Қазақ күй өнерінің дәстүрлі әдістемесі, негізгі күйлер мен орындау тәсілдері.

Аманжолов, Р. «Музыкалық білім негіздері». Алматы, 2017. – Музыкалық терминдер, динамика, ритм, альтерациялық таңбалар.

Қазақ ұлттық домбыра мектебі: оқулық және әдістемелік нұсқаулық. Алматы, 2019. – Бастауыш және орта буын оқушыларына арналған сабақ жоспары мен жаттығулар.

Музыкалық теория және практика бойынша халықаралық әдістемелік жинақтар (Швейцария, Германия, 2015–2020). – Ноталық жазба, штрихтар, динамика, альтерациялық таңбалар бойынша ақпарат.

Қазақтың дәстүрлі күй орындау тәжірибесі: жинақ. Алматы, 2016. – Домбыра техникасы, ансамбльдік орындау және экспрессияны дамыту бойынша материалдар.

Қорытынды

Домбыра пәні мұғалімі – тек орындаушы емес, тәрбиеші, бағыт беруші және ұлттық өнерді насихаттаушы тұлға. Мұғалімнің кәсіби шеберлігі оқушының музыкалық дамуы мен өнерге деген сүйіспеншілігін қалыптастырады.

Бұл әдістемелік нұсқаулық домбыра үйретудің негізгі теориялық және практикалық құрылымын қамтиды. Мұны әдістемелік құрал, жұмыс жоспары, немесе оқу бағдарламасы ретінде толықтырылған күйде рәсімдеуге болады.

Домбыра сабағына арналған бұл әдістемелік нұсқаулық оқытудың бастауыш, орта және жоғары деңгейлерін жүйелі түрде қамтып, оқушыны біртіндеп қарапайым техникалық дағдылардан толыққанды орындаушылық шеберлікке жеткізуге бағытталған. Оқыту мазмұны домбыраны ұстау, негізгі қағыстарды меңгеру, перне ауысымын дамыту, техникалық жаттығулар, күй талдауы және репертуарды кезең-кезеңімен күрделендіру арқылы жүзеге асады. Бастапқы деңгейде оқушының дұрыс отырысы, қол қойылымы, қарапайым қағыс пен перне ауысымына дағдылануы негізгі мақсат болса, орта деңгейде мазмұндық және ырғақтық күрделілікке көтерілу, шығарманың ішкі дамуын, құрылымын түсіну маңызды орын алады. Ал жоғары деңгейде оқушының орындаушылық стилін қалыптастыру, дәстүрлік мектептердің ерекшелігін сезіну, фразалық ойлау, дыбыс мәдениетін игеру және интерпретациялық еркіндікке қол жеткізу көзделеді.

Әдістеме оқушының техникалық икемін ғана емес, шығармашылық ойлауын, музыкалық талғамын, сахналық мәдениетін дамытуды басты мақсат етіп қояды. Күйді талдау, тарихи және мазмұндық негізін түсіндіру, түрлі орындаушылардың нұсқаларын салыстыру арқылы оқушының кәсіби көзқарасы қалыптасады. Нәтижесінде оқыту үдерісі оқушының домбыраға деген қызығушылығын арттырып қана қоймай, оны ұлттық мұраның тереңін түсінетін, күйшілік дәстүрді жалғастыра алатын саналы орындаушы ретінде тәрбиелейді.

Теорияны тәжірибемен ұштастыру маманның жан-жақты ізденімпаздық қабілетінің жоғарылығы болып табылады. Мыңжыджықтар бойына ұрпақтан-ұрпаққа жалғасып келе жатырған өнеріміз өлмесін, өнегіміз арта берсін.